

TZV. ŠKOLSKÉ FONDY A JEJICH MANIPULAČNÍ SYSTÉMY

Pavla Burdová

Pod pojmem školské fondy se rozumějí spisové pozůstalosti guberniálních komisí a samosprávných institucí, které od poloviny 18. do poloviny 19. století organizovaly činnost škol všech stupňů. Tato doba znamenala nejen hospodářské a sociální změny, ale také přechod státního aparátu ze stavovské tradice na systém úřednický. Byla silně poznamenána i politickými událostmi v zahraničí, především ohlasy francouzské revoluce. Reformy v oblasti právní, správní i hospodářské vyžadovaly základní vzdělanost všech vrstev. Předpokladem toho bylo vybudovat školskou soustavu, která by toto vzdělání umožnila. Do 18. století byly školy doménou církve, nižší školy byly většinou u far, vyšší školy u jezuitských, později piaristických kolejí. Základním úkolem bylo vymanit školy z rukou církve a podřídit státní správě, která pak mohla svůj reformní program prosadit. Bylo třeba také vychovat učitele, kteří by mohli své vědomosti předávat.¹

Intenzita zásahů do školské správy se měnila vlivem vnitřní i zahraniční politické situace a měla tři vývojové fáze. První období probíhalo za vlády Marie Terezie a Josefa II. v duchu osvíceného absolutismu s cílem vybudovat pevnou síť škol pod centrálním dozorem státu. Na školách nižšího stupně byla reforma připravována od roku 1768, kdy byl zjišťován stav těchto škol a projevila se po vydání všeobecného školního řádu 6. prosince 1774. Na vyšších školách, gymnáziích a univerzitě, byli v letech 1752–1754 jmenováni direktori škol jako zástupci státu. Během této reformní etapy bylo vybudováno mnoho vesnických a městských škol a byla zavedena povinná školní docházka. Stát převzal zodpovědnost za finanční a hospodářskou stránku, tj. staral se o výstavbu a zařízení školy a obsazoval učitelská místa. Církev se podílela na pedagogické stránce.

Druhá fáze reformy začala koncem 18. století. Vlivem ohlasů francouzské revoluce byl poněkud zmírněn tlak státu. Školství bylo řízeno samosprávnými institucemi. Školám bylo umožněno rozhodovat o některých otázkách, především pedagogických a personálních, samostatně. Tento vývoj však byl přerušen začátkem 19. století, kdy, z obavy před šířením svobodomyšlných myšlenek, byl ztížen policejní dozor a cenzura. Tomu se nevyhnulo ani školství. Vrátilo se opět pod centralistický dozor státu a církve, který setrval až do roku 1848.

Reformy školství probíhaly v celé monarchii. Roku 1759 byla ustavena u nejvyšší správní instituce, dvorské kanceláře ve Vídni, dvorská studijní komise (Studienhofkommission), která dbala na to, aby reformy probíhaly ve všech částech státu shodně. Na základě pravidelných hlášení z provinčních školních komisí rozhodovala o záležitostech hospodářských, personálních i pedagogických.

V Čechách bylo nejvyšší správní institucí české gubernium. U něho byly zřizovány komise, které organizačně pomáhaly vybudovat školský systém. Na jejich vzniku, změně kompetence a rušení lze sledovat jednotlivé fáze reformy, ovlivněné politickou situací. Činnost těchto komisí byla ukončena roku 1848, kdy školství připadlo do svazku nové státní správy.²

Spisové pozůstalosti školských komisí tvoří dnes samostatné archivní fondy. Jejich návaznost vyplývá z následujícího přehledu:

České gubernium, oddělení publikum a všeobecná registratura 1746–1848

+ Školní fase 1772–1869

+ Školní katalogy 1786–1853

Komise pro základní školství:

Komise normálních škol 1775–1784

Vrchní školní ředitelství 1784–1806

Vrchní dozor nad školami 1806–1848

Normální škola (pro vzdělání učitelů) 1775–1870

Komise pro gymnázia:

Universitní a studijní komise 1760–1775

Komise normálních škol (gymnazijní referát) 1775–1780

Gymnasijní a studijní komise 1780–1791

Studijní konses 1791–1802

Gymnasiální studijní ředitelství 1802–1848

Komise pro univerzitu:

Universitní komise 1746–1754

Universitní a studijní komise 1760–1784

Studijní konses 1791–1802

(Gymnasiální) studijní ředitelství 1802–1848

Komise hospodářské:

Likvidační komise nadačních fondů 1796–1797

Likvidační komise školního fondu 1796–1802

Komise vznikaly v době, kdy spisová služba neměla pevný řád. Každá si vytvořila samostatný systém ukládání spisů, který úzce souvisel s její činností, organizací a vazbou na centrální správu. S tím souviselo i to, že registratury některých komisí byly několikrát přemanipulovány. Spisová registrace se postupně vyvíjela, zakládaly

se pomocné knihy, elenchy, indexy a protokoly. Při novodobé inventarizaci fondů byly jejich původní manipulační systémy zachovány.

Komise měly jen omezenou pravomoc. Korespondovaly se školami, místními školními dozorcí, krajskými úřady, konsistořemi a českým guberniem. Shromažďovaly hlášení ze škol, žádosti o založení, stavbu a vybavení školy, o učitelská místa a stipendia žáků a projednávaly také otázky pedagogické. Protokoly z pravidelných zasedání s dobrozdáním zasílaly guberniu, které o některých věcech rozhodovalo samo, některé postupovalo se svým stanoviskem ke konečnému schválení dvorské studijní komisi. Členy komisí byli zástupci škol, jmenovaní direktori a guberniální radové, kteří tvořili přímé spojení se státní správou.

České gubernium bylo prostředníkem mezi komisemi a dvorem. Mělo vymezenou pravomoc rozhodovat o určitých věcech hospodářských, personálních i pedagogických, o všem však zasílalo hlášení ke dvoru. V letech 1791–1806, kdy byla dvorská studijní komise dočasně zrušena, rozhodovalo gubernium samostatně a předseda gubernia pověřoval referenty k vyřizování školských problémů.

Gubernium soustředilo ve své registratuře korespondenci s krajskými úřady, konsistořemi, školskými komisemi i s jednotlivými školami. Rozsáhlá agenda vyžadovala přesný registraturní plán.³ Školské záležitosti byly zahrnuty do skupiny publikum. Spisy byly tříděny do věcných skupin, označeny písmeny a zaznamenány do elenchů. Od roku 1784 byla registratura rozdělena podle číselného systému v pravidelném desetiletém období. Kromě elenchů byly zavedeny protokoly a indexy. K jednotlivým záležitostem byly shrnuty spisy došlé od škol, konsistoří a komisí s jejich stanoviskem a k nim přidány koncepty odpovědí nebo hlášení ke dvoru. Agenda týkající se školství byla rozsáhlá.⁴ Proto byly založeny zvláštní indexy (Schulsachen), v kterých byla hesla podrobněji zachycena než v přehledném indexu pro oddělení publika. Důležitější případy byly postupovány k rozhodnutí prezidiu gubernia a tam manipulovány nejprve ve všeobecné skupině označené číslem 1, od roku 1821 v samostatné skupině školských záležitostí č. 22.

V registratuře českého gubernia vznikly samostatné skupiny, které byly zařazeny mezi školské fondy. Nejsou to však spisové pozůstalosti guberniálních komisí, ale jsou přímou součástí guberniální registratury. Obsahují hlášení ze škol vyššího i nižšího stupně, jejichž formát, množství i časový rozsah ztěžovaly spisovou manipulaci i přehlednost. Zasílaná hlášení byla oddělena od průvodních dopisů a uložena zvlášť do fasciklů, které nerespektovaly desetiletá manipulační období centrální registratury. Vytvořily fondy zvané Školní fase a Školní katalogy.

Školní fase se týkaly základního stupně škol zvaných triviální, ve kterých se děti, kromě náboženství, učily číst, psát a počítat. Stav těchto škol byl v 18. století špatný. Byly zakládány u far a udržoval je patronát, přispívala vrchnost nebo města. Kde nebyla fara nebo filiální kostel, vznikaly tzv. pokoutní školy (Winkelschule), v kterých vyučoval neškolený učitel, většinou vysloužilý voják. Protože nebyly od-

borně vedeny, bylo jejich zakládání dekretem z 5. dubna 1782 zakázáno. Roztříštěnost a nejednotnost výuky se projevovala na špatných výsledcích ve vědomostech žáků a slabé docházce. Roku 1768 byl pověřen kancléř Rudolf Chotek, aby zjistil v celé monarchii stav nižšího školství. V Čechách vypracovaly zprávu krajské úřady a zaslaly guberniu, které ji postoupilo dvoru. Jeden exemplář zůstal u gubernia a tvoří první řadu školních fasí. Podle instrukce z 9. února 1789 byla tato hlášení zasílána pravidelně. Údaje předepsaného dotazníku vyplnil učitel, schválil vikář jako školní dozorce a prostřednictvím krajských úřadů byl elaborát zaslán guberniu a také konsistoři.⁵ Hlášení se zachovala ve čtyřech řadách. Nejstarší byla řazena do fasciklů podle krajů a obsahovala jen přehledné údaje.⁶ Fase z 19. století jsou podrobné a byly řazeny podle místa školy.⁷ Zjišťoval se stav a vybavení školní budovy, počet tříd a žáků, činnost a požitky učitele. Protože se údaje týkaly i finanční stránky, byly fase postupovány k nahlédnutí státní účtárně.

Podobně jako Školní fase vznikl i fond *Školní katalogy*. Aby státní správa měla přehled o výuce na vyšších školách, byly v letech 1786–1853 pololetně zasílány guberniu přehledy studentů, profesorů a seznamy přednášek na fakultách univerzity, na gymnáziích a polytechnicích. Hlášení byla důležitá hlavně v době zvýšené cenzury. Katalogy byly ukládány, odděleny od průvodních dopisů, do fasciklů podle jednotlivých škol.

Vydáním všeobecného školního zákona 6. prosince 1774 vstoupila v platnost v celé monarchii úprava systému nižšího školství. Navrhl ji slezský pedagog Jan Ignác Felbiger.⁸ Hlavním záměrem bylo rozšíření sítě nejnižších škol pod státním dozorem. Na vesnické školy dohlížel vikář nebo místní farář ve funkci školního dozorce. Podle nařízení z 30. září 1781 byli v každém větším městě ustanoveni školští vizitátoři, podřízeni krajskému hejtmánu. Od roku 1783 kromě toho navštěvovali každou vesnickou školu a hlavní školu v městě krajští vizitátoři. Zástupci školního dozoru byli přítomni i zkouškám žáků. V městských hlavních školách se kladl důraz na výuku němčiny.

Pro zajištění tohoto programu byla dvorským dekretem z 5. ledna 1775 při českém guberniu ustavena *Komise normálních škol*. Měla referát pro školy triviální a hlavní, který řídil Ferdinand Kindermann, a do roku 1780 referát pro gymnázia, kterému předsedal Jindřich Seibt.⁹ Komise se scházela jednou nebo dvakrát měsíčně a starala se o stavbu a vybavení školy, dohlížela na pedagogickou náplň a školní docházku, která byla od vydání školního řádu povinná. Vysílala svého zástupce ke zkouškám a dávala návrhy na obsazení učitelských míst, které schvalovala dvorská studijní komise. Jen zástupce při absenci učitele mohlo pověřit gubernium. Do kompetence komise spadl i školský fond, který financoval tiskárnu učebnic a vyplácel učitele.

Usnesení komise zapsal sekretář a protokol se stanoviskem komise zaslal prostřednictvím gubernia ke dvoru ke schválení. Z tohoto úředního postupu vyplynul i manipulační systém. Původně byly spisy ukládány chronologicky do fasciklů označených písmeny a průběžnými čísly, shodně s nejstarší částí guberniální registratury.

Když byla komise roku 1784 nahrazena Vrchním školním ředitelstvím, byly spisy přemanipulovány podle systému této instituce. K zasedacímu protokolu komise byla připojena písemná dokumentace vztahující se k projednané záležitosti, dohromady originály došlých spisů a koncepty expedic.¹⁰

Během desetiletého trvání zvládla Komise normálních škol velké organizační úkoly. Síť škol značně zhoustla a výuka nesla stopy sjednocovacího úsilí.

Dvorským dekretem z 8. března 1784 vešla od 1. dubna v činnost nová instituce zvaná *Vrchní školní ředitelství*. Neměla v názvu komise a z toho vyplývá, že měla větší pravomoc. Ředitelství samostatně řídilo některé věci pedagogické a personální a prosazovalo i potřeby škol. Zasedali zde, jako v předcházející komisi, zástupci škol a gubernia a v čele stál až do roku 1791 Ferdinand Kindermann. Ze své kompetence prosazoval i obsazení učitelských míst, jen ve věcech zásadních, především ekonomických, vyžadoval souhlas gubernia.¹¹ K jeho rukám byla adresována hlášení z krajů o stavu a potřebách škol a také žádosti školních dozorců. Zasahoval do metodiky vyučování, dbal na školní docházku, ale silně podporoval germanizaci školství.

Ředitelství byla svěřena také tiskárna učebnic umístěná ve dvoře Klementina. Její finanční záležitosti však přešly roku 1784 přímo na státní účtárnu. Po vydání nového školního zákona roku 1806 bylo Vrchní školní ředitelství zrušeno a bylo nařízeno, aby jeho registratura byla předána českému guberniu.

Spisy ředitelství byly řazeny k datu projednávané záležitosti a přiloženy k jednacímu protokolu. Byly už vedeny protokoly a místní indexy, někdy s věcnými podhesly. Zvláště byly uloženy dotazníkové zprávy o školách z let 1793–1794, kdy už komisi nevedl Ferdinand Kindermann.

Počátkem 19. století nastal ve školské správě návrat k centralistickému řízení. 10. února 1804 byl vydán pro celou monarchii nový školský plán, který obsahoval nařízení o vzdělání učitelů a profesorů, určoval náplň i rozsah výuky a věnoval se i pensijnímu zajištění učitelů. Všeobecný školský zákon z 11. srpna 1805 kodifikoval dosavadní rozdělení škol na triviální, hlavní a vyšší a podřizoval školy nejen státnímu, ale i církevnímu dohledu. Ve Vídni byla obnovena činnost dvorské studijní komise.

V Čechách dekretem z 16. dubna 1806 byla změněna správa nižšího školství a Vrchní školní ředitelství nahradil *Vrchní dozor nad školami*. Byl pevně připoután k centrálnímu zemskému úřadu i církevním institucím, které měly právo zasahovat do obsazování učitelských míst i do záležitostí výuky. Hmotné zajištění škol stále náleželo státu. Vrchní dozor nad školami měl jen omezenou pravomoc. Jeho hlavním úkolem byla organizace tisku a vydávání školních učebnic a časopisů a distribuovat je do škol prostřednictvím krajských úřadů a konsistoří. S tím byl spojen i styk s cenzurou. Ve spisech se objevují hlášení o zakázaných tiscích i o vyloučených žácích ze všech škol provincie pro jejich svobodomyšlné projevy. Zároveň však vzrůstalo na školách protigermanizační hnutí, které vedlo roku 1848 k zavedení češtiny jako vyučovacího předmětu na gymnáziích a otevření české hlavní školy.

Fond Vrchní dozor nad školami tvoří většinou koncepty korespondence s guberniem, krajskými úřady a konsistořemi o vydávání knih. Jsou srovnány v chronologicko-numerické řadě a odpovídají originálům uloženým v guberniální registratuře. Indexy a protokoly netvoří úplnou řadu, ale zvláště byla vedena kniha normálií a kniha přísah školních dozorců. Roku 1848 bylo školství podřízeno Vrchnímu školnímu úřadu a Vrchní dozor nad školami byl zrušen.

K fondům školských komisí, které byly správními institucemi, byla zařazena spisová pozůstalost školy, která věcně i časově do tohoto souboru zapadá. Byla totiž, na rozdíl od ostatních škol, řízena přímo centrálními úřady.

Roku 1774 vydaný školní řád propagoval zvýšení úrovně výuky. To předpokládalo zlepšit kvalitu vyučujících, a proto byly v provinciích zakládány školy pro výchovu učitelů, které byly centrálně řízeny. 15. listopadu 1775 byla v Praze na Malé Straně otevřena hlavní škola, rozšířená o kurz pro vzdělávání učitelů tzv. preparandu. Při ní probíhaly také kurzy pro učně, učitelky ručních prací a technického a vojenského zaměření. Škola byla nazvána *Normální škola*, neboť měla být normou pro podobné školy, zakládané ve větších městech. Roku 1805 byla přejmenována na Vzorovou hlavní školu (Musterhauptschule). Vyučovaly se předměty humanitní i technické a zaváděly se zde nové učební metody. Absolventi této školy vyučovali na nižším stupni škol, podle znalosti němčiny byli zařazováni na triviální nebo hlavní školy. Škola přečkala i správní reorganizaci roku 1848 a až roku 1868 se proměnila v německý učitelský ústav.

Registratura Normální školy se dělí na dva celky, řízení a metodiku. První část obsahuje organizační věci, nařízení školských úřadů a korespondenci s nimi, věci personální a hospodářské. Druhá část se týká výuky a zahrnuje i školní matriky a katalogy. Ještě za doby trvání školy byla registratura třikrát přemanimulována, jak svědčí marginálie na spisech. První část, která korespondovala s registraturami nadřízených institucí, byla ponechána v časovém sledu, recepta i expedita dohromady, druhá část byla rozdělena do věcných skupin.¹²

Vyšší stupně škol, gymnázia a univerzita, byly řízeny zvláštními komisemi. Předpokladem univerzitního studia bylo absolvování gymnázia, zvaného také humanitní škola. Gymnázia byla v rukou církevních řádů, především jezuitů a piaristů. Od roku 1752 byla podřizována státnímu dozoru prostřednictvím jmenovaných direktorů. Ve městech byla zakládána nová gymnázia, technické školy a lycea a jejich síť byla nejhustší v celé monarchii.

Gymnázia byla přechodem mezi nižším a vyšším typem škol, a proto i jejich správa přecházela do různých komisí. Od roku 1760 se o pedagogickou stránku starala Universitní a studijní komise. Po zrušení jezuitského řádu, kdy stát upevnil svou moc nad školami, přešla v letech 1775–1780 gymnázia pod správu *Komise normálních škol*. Samostatný gymnazijní referát řídil Jindřich Seibt. Na poradách komise tlumočil požadavky školních direktorů, kterými byli na mimopražských školách krajští

hejtmané. Jako zástupci státu doporučovali obsazování učitelských míst, dohlíželi na průběh zkoušek, účastnili se výběru žáků a dbali na výuku němčiny. Roku 1779 nařídila dvorská studijní komise přijímat na vyšší stupeň škol pouze žáky znalé němčiny. O způsobilosti učitelů a úrovni výuky byly ke dvoru pravidelně zasílány zprávy. O hospodářské záležitosti školy se staral prefekt. Hmotné zabezpečení a finanční stránku škol garantovalo gubernium. Referáty komise pro nižší školy a gymnázia jednaly odděleně a také jednací protokoly byly ukládány zvlášť. Řada protokolů z let 1776–1780 byla předána do nástupnické instituce.

Podle dvorského dekretu z 20. října 1780 přešla gymnázia pod správu studijní komise. Protože však převzala činnost i spisy od předchozího gymnaziálního referátu, byl její fond nazván *Gymnasijní a studijní komise*. Tuto komisi řídil samostatně dosavadní předseda gymnaziálního referátu, Jindřich Seibt. Pozice direktorů byla oslabena. Spojení se státní správou obstarávali dva guberniální radové, kteří vykonávali na školách vizitace. Korespondence byla adresována do rukou Jindřicha Seibta, který ji také samostatně vyřizoval. Zachovalo se však jen torzo spisů ve dvou kartónech. Souvislou řadu tvoří jen již zmíněné protokoly gymnaziálního referátu. Protože komise byla samostatně vedena, nevyžádalo si zřejmě gubernium její registraturu.

Gymnasijní a studijní komise byla přechodem k novému, svobodnému řízení školství. Dekretem z 8. února 1791 byla ve Vídni zrušena dvorská studijní komise a v Čechách téhož roku byla zřízena samosprávná instituce zvaná *Studijní konses*, která řídila gymnázia a univerzitu. Dočasně se školy vymanily z přímého státního dozoru, neboť vláda direktorů zanikla. Konses se skládal ze zástupců fakult, gymnázií, hlavní a normální školy, za předsednictví rektora univerzity. Konsesu podléhala i piaristická gymnázia. Školy na svých poradách mohly samostatně rozhodovat o způsobu výuky a navrhovaly jmenování profesorů. Jejich požadavky konses projednával s nadřízenými institucemi. Scházel se v prostorách univerzity a tam byly ukládány i spisy. Jsou dosud uloženy v univerzitním archivu. Mezi guberniálními školskými komisemi jsou jen dva kartóny spisů týkajících se gymnázií, které byly vytrženy při pořádání jiných školních fondů a srovnány chronologicky.

Začátkem 19. století bylo ukončeno samostatné rozhodování škol a byly opět centrálně řízeny. Dvorským dekretem z 29. října 1802 byl Studijní konses zrušen a nahrazen *Gymnasiálním studijním ředitelstvím*. Zasedali v něm zástupci fakult a jeden zástupce všech gymnázií.¹³ Státní dohled na školy vykonávali opět direktori jako v 18. století. Na mimopražské školy dohlíželi krajští hejtmané a pražská gymnázia byla až do roku 1806 řízena přímo ředitelstvím. O hospodářské záležitosti škol se staral prefekt školy.

Gymnasijní kodex vydaný roku 1808 upravoval organizaci škol, jejich řízení i způsob školní výuky. Podle této normy rozhodovalo ředitelství spolu s guberniem o metodice výuky, věcech hospodářských i cenzuře knih. Projednávalo také zakládání nových škol a obsazování profesorských míst odborníky. Podle nového školského zákona získala církev zpět své pozice a veškerá rozhodování se děla se souhlasem konsistoře.

Referenti ukládali vyřízené spisy do registratury společné pro univerzitu i gymnázia. Staral se o ni univerzitní syndikus a dva diurnisté. Roku 1817 byla registratura přemanipulována a zřejmě tehdy oddělena část gymnazijní a část univerzitní. Fascikly spisů byly průběžně označeny římskými čísly. Když bylo dvorským dekretem z 22. dubna 1848 Gymnasiální studijní ředitelství zrušeno, byly spisy, které se týkaly gymnázií, s neúplnou řadou protokolů a indexů, předány guberniu. Spisy týkající se univerzity byly ponechány v univerzitním archivu.

Guberniální část registratury je rozdělena do dvou skupin. První zahrnuje záležitosti týkající se všech škol, organizační, personální, hospodářské a také školní katalogy, které byly ze všech gymnázií ředitelství zasílány. Druhá část obsahuje dokumentaci jednotlivých škol.

Stát se snažil zasahovat do řízení univerzity už od počátku 18. století. Důvodem byly otázky ekonomické. Studium teologické a filosofické bylo v rukou jezuitů a z jejich fondů bylo financováno. Lékařská a právnická fakulta byly udržovány z výnosů univerzitních statků a pod vlivem státu. Roku 1712 byla u místodržitelství zřízena *Univerzitní komise*, která měla tyto majetkové nesrovnalosti vyřešit. I název komise tomu odpovídal: „Kommission zur Emporbringung sothaner Universität“, nebo „Universitäts-Restaurierungskommission“. Jejími členy byli místodržitelští radové, zástupce apelace a v čele stál nejvyšší purkrabí. Ovládním hospodářské situace byla univerzita stále těsněji připoutávána ke státní správě a její autonomie byla narušována.

Komise byla sice roku 1728 zrušena, ale opět obnovena. Písemný materiál se však zachoval až od roku 1746, kdy byla její činnost dekretem z 26. února, na přímý popud Marie Terezie, oživena. Ne však nadlouho. Dekretem z 12. ledna 1754 byla opět rozpuštěna. V té době byli na světské i církevní fakulty a gymnázia jmenováni direktori, kteří jako zástupci státu dohlíželi nad školou i profesorským sborem. Stali se, spolu s děkany fakult a zástupcem gymnázií, sekretářem a aktuárem, členy nové komise, která byla ustavena dekretem z 25. října 1760. Jmenovala se *Univerzitní a studijní komise* a zasedal v ní pražský arcibiskup ve funkci protektora studia. Komise se scházela nejméně jednou měsíčně a starala se o výuku, personální obsazení profesorů, zakládání nových kabinetů a ústavů, o budovy Klementina, Karolina i kolejí. Odstranila privilegia jezuitského řádu, prosazovala jmenování světských profesorů a obsazování fundačních míst v konviktu a semináři. Do budovy Klementina byla umístěna univerzitní knihovna pro potřeby všech fakult. O hospodářské záležitosti, především o správu univerzitních statků a mzdový fond, se starala hospodářská administrace, která byla součástí komise.

Univerzitní a studijní komise byla dvorským dekretem z 15. ledna 1784 zrušena. Správa univerzity přešla přímo pod příslušný odbor gubernia, hospodářská administrace na komorní administraci statků, pokladna byla předána komorní pokladně a hospodářská a mzdová agenda studijnímu fondu, v jehož správě byl i fond zrušeného jezuitského řádu.

Univerzitní komise zasedala nejprve v Karolinu, pak v Klementinu a tam byl soustředován i spisový materiál. Roku 1752 nařídila representace a komora, aby aktuárové ručili za zakládání spisů, vedli protokoly a referentské knihy. Měli representaci zaslat soupis všech písemností. Ten se však nezachoval a i spisů je z tohoto období málo.

Systematičtější registrace začala až po znovuzřízení komise roku 1760. Základem byly protokoly ze zasedání komise, ke kterým byly připojovány i originály spisů s dobrozdáním, jak bylo nařízeno dekretem z 26. února 1753. Protokol byl prostřednictvím gubernia zasílán dvorské studijní komisi, odkud byl s připomínkami vracen. Po roce 1770 byly spisy přemanipulovány a vytvořily chronologickou řadu spolu s protokoly, doplněnou věcnými skupinami obsahujícími císařské reskripty a nezařazené spisy ze staršího období. Podle vzoru guberniální registratury byly fascikly spisů označeny písmeny a římskými čísly a v roce 1772 rozepsány v elenchu.

Od roku 1791 byla univerzita řízena společně s gymnázií již zmíněným Studijním konsesem, který se měl stát vrcholnou školskou institucí. Na fakultách svobodně rozhodovaly profesorské sbory o výuce, personálním obsazení a stipendiích a své rozhodnutí předávaly konsesu, který je obhajoval u dvora.¹⁴ Hospodářské věci dále vyřizovalo gubernium. Spisy konsesu jsou uloženy v univerzitním archivu.¹⁵

Z obavy před rozšiřováním svobodomyšlných myšlenek na vysokých školách, zasáhla vláda utužením centrální správy, policejním dozorem a cenzurou. Na školách byla obnovena instituce školních direktorů. Od roku 1802 byla univerzita podřízena Gymnasiálnímu studijnímu ředitelství, složenému z direktorů, zástupců fakult a gymnázií. Do záležitostí personálních i pedagogických zasahovala vedle státu i církev. Jak již bylo zmíněno u správy gymnázií, po zrušení ředitelství dekretem z 22. dubna 1848, byla část registratury týkající se univerzity, spolu s protokoly a indexy, ponechána v univerzitním archivu.¹⁶

Mezi školské fondy byly zařazeny i komise, jejichž úkolem nebylo řízení školství, ale byly ustaveny k likvidaci školských finančních fondů.

Reskriptem z 11. dubna 1796 byla z popudu státní účtárny ustavena *Likvidační komise nadačních fondů*. Měla udělat pořádek ve finančních a účetních věcech nadačního kapitálu, který byl podle dekretu z 29. května 1754 podřízen státnímu dohledu. Kapitál přesahoval milion zlatých a byla z něj vyplácena stipendia studentům. O udělení stipendia však rozhodovala dvorská studijní komise.

Během jednoho roku likvidační komise sestavila přehled všech nadací i stipendistů, který tvoří základ rozsahem nevelkého fondu. Pro snadnou orientaci byly spisy seřazeny abecedně podle názvu nadace a ostatní korespondence s guberniem, účtárnou a krajskými úřady podle adresátů.

Při reformě normálního školství byl roku 1773 zřízen školní fond. Byl samostatným finančním úřadem u gubernia a ze svých prostředků, z úroků kapitálu, vyplácel učitele, financoval tiskárnu učebnic, rozdělával učebnice chudým žákům a vybavo-

val školy pomůckami. Kmenový kapitál byl doplňován z nadací, ze státního příspěvku od dvora, od stavů, ze zisku tiskárny a ze jmění zrušených klášterů. Roku 1796 byl fond zrušen a k uspořádání finančních a účetních věcí byla ustavena *Likvidační komise školního fondu*. Původně ukládal fond spisy abecedně podle jmen žadatelů o příspěvek. Později byla úřední korespondence seřazena do chronologické řady odděleně podle adresátů a ponechány jen seznamy učitelů a škol o příspěvek. Roku 1802 přešly všechny finanční závazky na státní pokladnu a dozor nad tiskárnou učebnic na Vrchní dozor nad školami.

Fondy školských komisí nejsou rozsahem velké, jsou uloženy od dvou do sto padesáti kartónů. Zachovaly se v úplnosti, s výjimkou samosprávných institucí z konce 18. století, jejichž registratury nebyly odevzdány guberniu. Registratury školských komisí jsou příkladem vývoje manipulačních systémů. Byly ovlivňovány posláním komise, vztahem k centrálnímu úřadu a druhem písemností. Spisy gubernia a komisí se vzájemně obsahově doplňovaly, a proto gubernium dbalo na pořádek ve spisové agendě komisí a hned po jejich zrušení vyžadovalo, aby spisy byly odevzdány do centrální registratury. Spisová agenda byla vedena s úřednickou pečlivostí, se snahou o přehlednost a rychlou orientaci. Proto byly spisy i několikrát přemanipulovány. Jak písemností přibývalo, jejich chronologické ukládání nebylo dost přehledné a registratury, nebo alespoň jejich části, byly rozděleny do věcných celků.

Podle vzoru centrální guberniální registratury byly zaváděny u komisí pomocné knihy. Nejstarší komise, Universitní, měla jen elench, který po vnější stránce i obsahem kopíroval elench gubernia. Koncem 18. století byly zaváděny protokoly a indexy. Postupně byly místní indexy doplňovány věcnými podhesly. Také centrální registratura gubernia byla doplněna samostatnými indexy pro školní záležitosti, aby byla podrobněji než v souhrnném indexu zpřístupněna rozsáhlá spisová dokumentace týkající se škol.

Komise, které byly zcela závislé na rozhodování gubernia, ukládaly spisy tak, aby vyhovovaly úřednímu postupu. Příkládaly koncepty i originály k protokolu z jednání, jehož kopii zasílaly ke schválení a rozhodnutí nadřízeným institucím. Byla to Universitní komise, Komise normálních škol, Vrchní školní ředitelství. V chronologické řadě zůstala registratura Vrchního dozoru nad školami, která zcela koresponduje s registraturou gubernia.

Registratury, jejichž původci měli alespoň zčásti samostatné rozhodování, Normální škola a Gymnasiální studijní ředitelství, byly rozděleny na dvě části. Záležitosti řízení a korespondence se správními institucemi zůstaly v chronologickém sledu, záležitosti metodické a ty, které se týkaly jednotlivých škol, byly rozděleny do věcných skupin.

I v centrální registratuře gubernia nastal problém jak ukládat hlášení, jejichž forma a časový rozsah přesahoval desetiletá manipulační období. Vznikly z nich samostatné fondy Školní fase a Školní katalogy. Rychlé orientaci sloužilo jejich abe-

cední řazení podle místa školy. Totéž řazení zvolily také komise s dočasnou působností k likvidaci finančních závazků.

Základní systémy ukládání spisů, chronologické, věcné i abecední, bylo ještě během doby upřesňováno podle potřeb školské agendy.

POZNÁMKY:

1. O vývoji nižších škol a gymnázií napsal Hanzal, Josef: Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848, Sborník archivních prací 26, 1979, s. 221–257.
2. Dvorskou studijní komisi vystřídalo vídeňské ministerstvo kultu a vyučování a guberniální komise v Čechách Vrchní školní úřad.
3. Ve spisech gubernia jsou do roku 1835 záležitosti nižších škol pod sign. České gubernium-publikum (dále ČG publ.) 97, gymnázií ČG publ. 98 a univerzity ČG publ. 99. Ve všeobecné registratuře gubernia v období 1836–1841 pod sign. 61–70 a v období 1842–1848 pod sign. 21–28.
4. Školské záležitosti v registratuře českého gubernia mají přes tisíc kartonů.
5. Spisy týkající se škol i školní fase jsou uloženy ve fondu Archiv pražského arcibiskupství, APA I a APA II.
6. Řada fasí z let 1790–1801 byla svázána do 31 svazku. Ostatní fase jsou uloženy ve 115 kartonech.
7. Řada pokračuje až do roku 1869. Je řazena podle německého jména místa školy.
8. Jan Ignác Felbiger (1724–1788), člen augustiniánského řádu, opat v Zaháni, pedagog. Spisy o Felbigerových školských reformách ve fondu Presidium gubernia (dále PG) 1771–1781, k. 18.
9. Ferdinand Kindermann (1744–1801), teolog, pedagog, od roku 1791 litoměřický biskup. Roku 1780 povýšen do šlechtického stavu s predikátem ze Schulsteinu.
Karel Jindřich Seibt (1735–1806), sekretář pražské arcibiskupské konsistoře, profesor na filosofické fakultě, roku 1783 rektor.
10. Nejstarší elench a index je společný pro oba fondy.
11. Roku 1790 zaslal Ferdinand Kindermann českému guberniu obsáhlý elaborát o stavu a potřebách nižších škol. ČG publ. 1786–1795, sign. 110/150.
12. Fond Normální škola má 129 kartonů spisů. Protokoly pokračují až do roku 1874, index do roku 1883, kdy už škola byla učitelským ústavem. Spisy německého učitelského ústavu jsou uloženy v Archivu města Prahy.

13. Prvním zástupcem gymnázií byl pedagog a osvícený publicista Faustin Procházka.
14. Za působení konsesu byla roku 1791 zřízena stolice českého jazyka na univerzitě.
15. Fond Studijní konses je uložen v Archivu Univerzity Karlovy. Průvodce po archivních fondech Archivu Univerzity Karlovy. Praha 1961, s. 131–132.
16. Soupis spisů uložených v Archivu Univerzity Karlovy je uveden v inventáři fondu Gymnasiální studijní ředitelství uloženého ve Státním ústředním archivu a v Průvodci po archivních fondech Archivu Univerzity Karlovy. Praha 1961, s. 174 odd. V. Spisy byly odvezeny nacisty.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE SOG. SCHULARCHIVBESTÄNDE UND IHR MANIPULATIONSSYSTEM

Burdová Pavla

Das Schulnetz entfaltete sich seit der Hälfte des 18. Jahrhunderts und das Schulwesen wurde aufgrund des Schulgesetzes der Staatsaufsicht unterzogen. Zu diesem Zweck wurden bei dem böhmischen Gubernium für einzelne Schulstufen besondere Kommissionen errichtet. Aus ihren Aktenregistraturen entstanden selbständige Archivbestände, allgemein „Schularchivbestände“ genannt.

Diese Kommissionen verfügten nur über beschränkte Kompetenz; sie vermittelten Kontakte zwischen den Schulen und Kreisämtern, Kircheninstitutionen und auch dem böhmischen Gubernium, das über vorkommende Probleme entschied und regelmässige Berichte an die Hofstudienkommission in Wien richtete. So wurden nicht nur sämtliche mit dem Aufbau und Ausstattung der Schulen zusammenhängenden Angelegenheiten behandelt, sowie aber auch Personalfragen, Schülerstipendien, Lehrerlöhne und Unterrichtsfragen betreffende Probleme. Gegen Ende des 18. Jahrhunderts ermöglichte die vorübergehende politische Entspannung auch den Schulkommissionsvertretern frei über die Schulangelegenheiten entscheiden.

Die Normalschulkommission (1775–1784), Oberschuldirektion (1784–1806) und Schuloberaufsicht (1806–1848) leiteten die Schulen auf der niedrigen Stufe. Die Gymnasien und Universitätsfakultäten unterlagen der Leitung der Universitätskommission (1760–1775), der Normalschulkommission (1775–1780), der Gymnasialstudienkommission (1780–1791), dem Studienconsess (1791–1802) und der Gymnasialdirektion (1802–1848). Die Lehrerbildung sicherte die Normalschule, später Musterhauptschule. Am Ende des 18. Jahrhunderts wurde Finanzkapital des Schul- und Stiftungsfondes durch besondere Kommissionen liquidiert. Die Schulen richteten ihre regelmässige Berichte, Schulfassungen, direkt an das böhmische Gubernium.

Die Aktenregistraturen der Kommissionen waren umfangsgering, doch kann man da Entwicklung der Schriftenmanipulation und Gründung der nötigen Behelfsbücher verfolgen. Ursprünglich wurden die Akten chronologisch ohne eigener Evidenz geordnet. Ihre allmähliche Unübersichtlichkeit verursachte, dass sie später in Sachgruppen umgeordnet und alphabetisch geordnet wurden. Konzepte und Originalschriften wurden dem Datum der Kommissionstagung beigeordnet. Seit den achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts wurden Einreichungsprotokolle eingeführt und zur leichteren Übersicht behilfliche Ortsindexe gegründet, manchmal auch mit sachgemäßem Stichwort. Die ursprüngliche Schrifteneinreihung blieb auch in neuen Inventarverzeichnissen eingehalten.